

Партійна організація нашої науки

Андрій Портнов

Петро Іванишин, *Національно-екзистенціальна інтерпретація (основні теоретичні та прагматичні аспекти)*, відп. ред. В. Г. Дончик, Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2005.

Про книжку Петра Іванишина я вирішив писати з декількох причин. По-перше, вона фактично не викликала жодної реакції, попри те, що, на моє переконання, ця публікація варта велими прискіпливої уваги як дуже симптоматичне явище сучасного стану українських гуманітарних наук. По-друге, її видано під егідою високоповажної академічної установи — Інституту літератури НАНУ, ба навіть схвалено до друку рішенням його Вченої ради. І, зрештою, тому, що інколи просто не можна мовчати.

Праця Іванишина є фактично збіркою статей, яку, за доброю звичкою наших часів, автор упевнено видає як «монографію». Її мета й думка полягає, як мені здалося, в тому, що «національно-екзистенціальна методологія» (термін належить авторовому батькові — Василеві Іванишину) — це те, що може порятувати наше літературознавство та суспільство (передовсім від «імперської антинаціональної ідеології» — лібералізму) і те, що «зобов'язує дослідника мислити та осмислювати дійсність у національних категоріях». Автор повторює цю тезу десятки разів в основному тексті, а потім у висновках (які, за советською традицією, зшити зі шматочків основного тексту без найменшого редагування). Втім, попри ці численні повтори, мені так і не вдалося зрозуміти, що маєтись на увазі під «національними категоріями»? На с. 42 як «критерій пізнання» автор називає «комплекс верифікованих національним імперативом націоцентричних наукових ідей». Знову-таки: про що йдеться? Конкретизувати, про які саме ідеї мова, автор не хоче чи не може, натомість говорить про випрацювання «органічних для української духовності методологій» [49].

Припускаю, що право визначати ступінь такої «органічності» автор відважно залишає за собою, як і право навішувати мітингові ярлики під обкладинкою ніби наукової монографії (до цього сюжету ще повернуся). Припускаю, що специфічну авторову квазинаукову мову можуть розуміти лише втаємничені й не вбачаю в цьому нічого страшного, але ж, повторюю, все це викладено в нібито науковому тексті (який, зі своєї природи, має підлягати засадам верифікації). Ще цікавіша справа із застосуванням декларованих постулатів. Отже, як сам Іванишин, звівши до «національних позицій», аналізує конкретні літературні твори, іншими словами, який прикладний сенс його розумувань?

Наприклад, на с. 15 автор пише про «концептуальну формулу генія, котра <...> безпосередньо вкидає реципієнта-читача в розгорнуті простори національного тут-буття»:

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що прокляну святого Бога,
За неї душу погублю!

А на наступній сторінці Іванишин цитує самого себе: «...Усе те, що йде на користь нації і не суперечить християнству — добро, усе те, що шкодить нації і християнству — зло» (так він узагальнює Шевченкові світоглядні орієнтири, підставляючи, припускаю, власні концепти у безсмертну формулу, що її колись явив вождь світового пролетаріату комсомольському з'їздові). Проблема «Шевченко і християнство» або «націоналізм і християнство» вимагає окремої наукової розмови. Тут лише зазначу, що щойно задекларована «християнськість» автора викликає великі сумніви після його ж таки слів: «Праукраїнська арійська міфологія

Оноре Дом'є. З циклу «Вчителі та школярі» (1845)

сутнісно збігається з багатьма концептами пізнішого християнства» [194]. Може, замість неокреслених «багатьох концептів» авторові варто було просто навести зо два — зо три з них?

Таку саму термінологічну й змістовну безвідповідальність подибуємо у авторовій оцінці Шевченкового «Садок вишневий коло хати...» як «естетично досконалого мегаобразу українського села». Що таке «мегаобраз»? Який науковий сенс (у межах будь-якої методології) має це поняття? Чим воно відрізняється від «образу»? Що принципово нового вносить «національно-екзистенціальна інтерпретація» в розуміння хоча би цього Шевченкового твору?

Замість того, щоб подати чесне наукове з'ясування природи своєї «методології», Іванишин більше переймається розподілом постатей інтелектуального процесу на «хороших» і «поганих» і тавруванням тих «поганих». А ними для Іванишина є Григорій Грабович (Іванишин сприймає його як уособлення ненависного «демолібералізму»), Мирослав Маринюк («космополітичний псевдохристолог»), Мирослав Попович, Тамара Гундорова, Ярослав Грицак і вся українська феміністична критика, якій (тут автор солідаризується з Михайлом Наєнком) «бракує національної єдності». А от чого бракує самому Іванишину — то це мінімальної культури й тактовності. Серед іншого, авторкою «демоліберальних «ін-

тердисциплінарних» фальшивок» оголошено Соломію Павличко. І такий брудний наклеп міститься в «науковій монографії», яку рекомендував до друку рідний для Соломії Павличко Інститут літератури та підтримував відповідальний редактор Віталій Дончик (один із авторів відомої збірки спогадів «Соломія»).

Ті, хто думав, що більшовицька стилістика зникла з нашого наукового обрію, вчитайтесь в те, як пан Іванишин розвінчує

типово зоологічну, імперську за духом (байдуже, «совкову» чи «вестернізаційну») хамську реакцію, котра гармонійно поєднує у межах єдиного дискурсу еквілібристику

«банальної ерудиції», вульгарну лексику та інтелектуальну вбогість [46].

маючи на думці тексти Олександра Бойченка, прирівнювані до писань Олеся Бузини. В іншому місці автор прирівнює до них праці Григорія Грабовича, Олександра Гриценка, Оксани Забужко, Соломії Павличко.

Натомість для «хороших хлопців», які, задивившись збігом обставин, виявилися чи редакторами, чи рецензентами, чи офіційними опонентами пана Іванишина, у нього є зовсім інші, елеїно-медові слова. Зокрема, у відповідального редактора книжки, Віталія Дончика, автор добачає «дуже виразну (і що тішить — перманентну!) національно-екзистенціальну інтенціональність» [235]. Іншу публікацію того-таки Дончика Іванишин оголошує «однією з найбільш концептуальних націоекзистенціальних статей». У чому ж полягає та концептуальність? По-перше, в критиці

надто прямолинійного прагнення методологічно «урівнятися з Європою»; по-друге, у визначенні сенсу написання «Історії української літератури», аби «розповісти своєму народові та світові про літературу (і духовність, неповторність культури) одного з багатьох народів Європи».

Висновки про методологічну новизну цих тез робіть самі.

Компліментарних оцінок, часто на підставі абсолютно банальних ци-

тат або з незрозумілих (автор не пояснює їх у науковий спосіб) причин, сподобляються Микола Жулинський, Михайло Наєнко, Іван Дзюба, Микола Ільницький, Марія Зубрицька. Можливо, хтось із них ще висловиться з приводу Іванишинової книжки і того контексту, у який поставлено їхні імена та імена Умберто Еко, Ганса-Георга Гадамера, Сергея Аверінцева, Василя Стуса, яких також згадувано серед «хороших хлопців».

Осібної уваги заслуговує авторове прагнення «реабілітувати й актуалізувати націостверджувальний потенціал західноєвропейського метадискурсу» [17]. Щоправда, автор не потрудився актуалізувати власні знання про західні інтелектуальні течії, хоч би, наприклад, про «нових правих». Найяскравіше цей брак труду і необхідних знань упадає у вічі в розумуваннях про постколоніалізм. Авторова поінформованість про цей напрямок студій обмежується статтею Марка Павлишина, декількома публікаціями з «Антології світової літературно-критичної думки» й українського перекладу класичної праці Едварда Саїда «Орієнталізм». А от розлогої та змістовної дискусії, що й дотепер точиться в науковому світі довкола Саїдової книжки, не згадано й словом, як і багатьох інших знакових постколоніальних праць, зокрема, Марії Тодорової, Ларі Вулфа чи Івери Ноймана. Не згадано й написаної з постколоніальних позицій літературознавчої праці Еви Томпсон «Трубадури імперії», недоступної авторові під час написання його книжки: український переклад її щойно побачив світ. Тобто на обізнаності автора позначилася некавалієрність у перекладанні західної літератури по-українському: західними мовами він не володіє або принаймні не вважає за потрібне сягати по першоджерела. На такому тлі кумедно виглядає безапеляційність Іванишина: «справжній постколоніалізм завжди націоцентричний та антиколоніальний».

У каноні української літератури від Іванишина (наведеному в книжці кілька разів) є місце лише письменникам, які, за авторовою логікою, сповідували оті самі «національні позиції». Ані разу в тексті не згадано, скажімо, Михайля Семенка, Івана Багряного, Миколи Куліша, Віктора Петрова, яким, припускаю, в «національно-екзистенціальній» українській літературі просто немає місця. Не вкладаються вони в одноманітні авторові схеми, як не вкладаються в них, усупереч його непохитній вірі, і Шевченко, Франко чи Маланюк. Питання, які Іванишин ставить до спадщини письменників, є фактично не науковими проблемами, а питаннями «на предмет» ідейної зрілості, обов'язкової для вступу до політичної партії, і то партії виразно недемократичного, екстремістського спрямування. Про партійність тексту Іванишина варто говорити окремо, тут мені йдеться радше про стандарти наукового письма.

Вважаю за доречне застерегти проти сприйняття мого виступу як захисту ненависного Іванишинова «демолібералізму» (вважаю, що такої химери просто не існує, коли говорити не мітинговими штампами, а науковою мовою) чи певних конкретних осіб

(які такого захисту не потребують). Так само вважаю, але не оголошую це моїм «відкриттям», що нація та національна держава надалі є основним рівнем організації суспільства і місцем зосередження влади і спроможні виступати як вельми успішний інструмент конструктивної соціальної мобілізації.

Мені йдеться про засадничі та принципові розмежування науки і безвідповідальності, критики і доносів, тактовності й підлабузництва.

Мені болить легкість і нахабство, з якими автор дає прості відповіді на дуже непрості питання. Й особливо болить стратегія прикриття відвертої нефаховості патріотичними фразами. Патріотизм — це чеснота, а не науковий метод. І це не я сказав.

Минуло вже десять років, відколи Олексій Толочко, пишучи про імітацію науки, запитував: коли ж приїде ревізор? Ревізор не квапиться. Науковий істеблішмент, вочевидь, не вбачає загрози в поширенні праць

на кшталт книжки Іванишина й дає таким авторам можливість здобувати найвищі наукові ступені. Надійних механізмів відмежування науки від її профанації в Україні й надалі немає. А от новоспечених докторів і «професорів» перманентно більше. Більшає, зокрема, тому, що чимало людей надалі бояться писати і говорити відверто. Тому що інші мають почасти справедливий жаль до тривання в Україні совєтської спадщини критики, коли вона була або нищівною, або

панегіричною. Тому що про кожну новоспечену дисертаційну працю можна сказати: «але ж захищаються ще гірші». А хто назве опус, гіршого за який уже немає?

Але наслідком таких розумувань є цілковите суспільне і внутрішньокорпоративне деградування сенсу наукових ступенів і звань, а також і будь-яких рекомендацій учених рад. Навряд чи науковці й просто інтелігенти можуть залишатися байдужими до цієї тенденції. □

Ab imperio
2006, №2

Чергове число казанського часопису «Ab Imperio» «Розмови про „батьківщину“: в пошуках хронотопу імперії та нації» присвячено вивченню «батьківщини» як простору особистого безпосереднього досвіду та мови «батьківщини», в якій метафори близькості, локальності й територіальності вжито для опису групової єдності.

Статтю Ен Лаури Столер і Кєрола МакГренегена «Змінюючи імперський ландшафт» присвячено осмисленню категорії «простору» як фундаментального виміру мислення, мови опису соціальної реальності. Автори закликають вивчати критичну генеалогію системи категорій імперських формацій і пропонують почати з деконструкції просторових аксіом, позначених жорстким європоцентричним протиставленням ядра й периферії, колонії та метрополії.

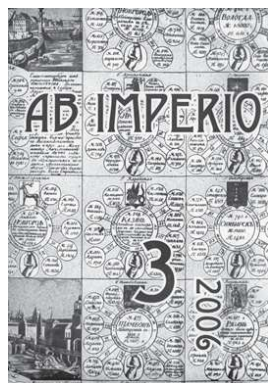
Есей Роджерса Бруейкера «Ім'я нації: роздуми про націоналізм і патріотизм» пропонує замінити традиційне запитання *що таке нація?* (яке імпліцитно закладає розуміння нації як певної матеріальної сутності) на інше: *як працює поняття нації?* Автор розуміє націю як концептуальну категорію, а належність до нації — як політичну заяву. Дослідник критикує нехтування націоналізмом у гонитві за інтелектуальною модою, яка надто поспішно оголошує, що світ вступив у постнаціональну епоху, тоді як національна держава надалі залишається основним рівнем організації суспільства та місцем зосередження влади.

У рубриці «Історія» вміщено статтю Кристіана Ноака про просторовий вимір ідентичності мусульман Воляко-Камського регіону Російської імперії XIX — початку XX століття; Вальтера Шперлінга «Будувати залізницю, творити імперський простір: „місцевість“, „край“, „Росія“, „імперія“ як політичні аргументи в пореформеній Росії»; Бредлі Д. Вудворт «Моделі громадянського суспільства в політичному модернізованому місті: німецьке місто Російської імперії стає естонським»

(дослідження процесу націоналізації багатоетнічного Талліна); Келі О'Нейл «Конструювання імперської ідентичності на окраїні: архітектура, іслам і відновлення кримського пейзажу» (аналіз імперської політики з перетворення кримського культурного ландшафту на російський); Монікі Рютерс «Совєтська батьківщина як простір міської архітектури» (авторка зосереджується на архітектурі Москви 1920–1960-х років).

У рубриці «Етнологія. Соціологія» вміщено статтю Петра Мейлахса «Відаючи „Батьківщину“ належне: Спроба етносимволічного аналізу випадку турків-месхетинців Центральної Росії», де автор подає ґрунтовний огляд місяця концерту «батьківщина» в різних теоріях і традиціях дослідження націоналізму.

У числі також надруковано розвідку Сергія Румянцева й Ільгана Абасова про метаморфози образу одного з національних героїв Азербайджану — Бабека, есей Александра Філюшкіна, присвячений розвитку одного з найвідоміших російських науково-популярних журналів «Родина», та рецензії.

№3

Редакційний вступ «Хор націй: конструювання та опис групової єдності» обґрунтовує важливість того, щоби звернути спеціальну увагу на мову самопису, використовувану в процесі творення соціальної групи. Йдеться, зокрема, про те, що наука переживає відчутну втрату здатності «відчитувати» мови територіальності, конфесії та походження поза телеологічною національною парадигмою. Відповідно, метою числа є пошук способів відійти від телеології дослідницької оптики, яку сформувала національна норма.

Відкриває число переклад статті Сергія Скульчика (1993 року вперше опублікованої англійською) «Людське тіло і національна мітологія: деякі мотиви українського національного відродження XIX століття». Автор аналізує культурну ситуацію підросійської України XIX століття, де простір для вияву національних і опозиційних потугтів обмежувався домом патріота, його (її) одягом, вибором національних страв, напоїв, зачісок. Під кутом зору

названих ознак історик ретельно аналізує джерела про діячі українського руху, наголошує важливість об'єднання двох мітологічних парадигм, козацької та селянської, — українофілія відібрали з обох ті елементи, що відповідали їхній візії України. Єскельчикову статтю з аналізом смислових конотацій антиколоніального тіла, що, за іронією (чи цілком природно), дочекалася російського перекладу раніше, ніж українського, супроводжує авторів коментар за описом обставин постановня тексту 1993 року.

Голандський антрополог Пітер ван дер Веер у статті «Мова, кров та історія» описує націоналізм як емоційний феномен і, спираючися на польові дослідження в Індії та Китаї, розповідає, як релігійні практики й сакральні концепції в цих країнах трансформувалися в сучасну національну ідентифікацію групи з певною територією та мовою.

Більшість публікацій рубрики «Історія» об'єднує звернення до аналізу функціонування конфесійної групи як нації. Ірина Пярт у розвідці «Два чи двадцять мільйонів? Мова офіційної статистики та релігійне дисидентство в імперській Росії» аналізує варіанти статистичної репрезентації релігійного розколу в Російській імперії (починаючи від XVIII століття), постійні коливання держави між бажанням сегрегувати й асимілювати, «опришлювати» й «сховати» — вибору вельми драматичного в світлі офіційної концептуалізації росіян як православних.

У статті «Глава Церкви, підданий імператора: вірменський католикос на перехресті внутрішньої та зовнішньої політики імперії, 1828–1914» Пол Верт висвітлює міжнародний вимір релігійної політики Росії. Історик показує ситуативність російської політики, залежно від зовнішніх і внутрішніх чинників, а також наголошує обмеженість політичних можливостей російської влади, свідченням чого стала неспроможність змусити католикоса коритися її волі.

Сергей Жук у статті «Окрема нація» тих, «хто імітує німців»: українські селяни-євангелісти і проблеми культурної ідентифікації в українських провінціях пізньої імперської Росії» аналізує самосприйняття штундистів — членів баптистської секти, що виникла під впливом німецьких колоністів-менонітів у південних губерніях імперії.

Дослідження Константина Болєнка присвячено цивілізаційним виборам російського дворянства на прикладі князя Ніколая Юсупова (1751–1831) — європейця, росіянина і трохи татарина». Стаття Ча Ін-Сю «Казка про дві залізниці» порівнює ідеології та практики двох великих проєктів освоєння Далекого Сходу: будівництва Китайської Східної залізниці (1896–1902) й Амурської магістралі (1908). Якщо перший проєкт позиціонували як історичне просування «Європи» в «Азію», то другий (започаткований після японської

війни) мав яскравий колоніальний характер, послугував риторикою «русифікації» та відбивав поворот Росії до ексклюзивного й расової політики.

Рубрику «Антропологія. Політологія. Соціологія» присвячено сучасним ідентичностям Росії. Міхалі Соколов у статті «Нові праві інтелектуали в Росії: Стратегії легітимації» пропонує захопливий аналіз чинників популярності нових правих у сучасній Росії. Зокрема, автор виокремлює такі причини, як здатність теорії Александра Дугіна визначати суб'єктивні переживання своїх прибічників у термінах, що уможливають бачення себе в ролі шляхетних борців із сучасністю; можливість використовувати її в конкуренції з авторитетом соціальних наук; її відповідність стереотипним уявленням про перспективний культурний рух; розвиток публічної сфери, що знизив вагомість інституційної та дисциплінарної легітимації для успішної публічної легітимації; поява групи молодих людей, схильних обрати те, що видавалося їм найлегшим шляхом до слави революційних інтелектуалів. Оцінюючи перспективи нових правих, автор висуває припущення про поступовий спад їхнього впливу через неможливість подальшого суттєвого розширення аудиторії.

Студія Єкатєрини Панової «Свої» та «чужі» учні» аналізує уявлення пєтербурзьких учителів про етнічні відмінності й межі «російськості» (на підставі 35 інтерв'ю, зібраних у 15 школах міста). Авторка доходить висновку про «відсутність коректної мови національності», глибоку недовіру вчителів до перспективи Росії як громадянської нації, їхнє усвідомлення багатонаціональності як загрози ідеалові національної гомогенізації. Аналізуючи невідомі стратегії поділу учнів на «своїх» і «чужих», дослідниця наголошує пливкість межі між «нейтральною дискримінацією» та відвертою ксенофобією.

Пєтербурзьку тему розгортає дослідження Раїси Акіф'євої й Анни Толкачової «Національна і регіональна ідентичність у дискурсі офіційної преси Санкт-Петербурга». Автори аналізують публікації офіційних газет міської влади «Санкт-Петербургские ведомости» і «Невское время» під кутом зору творення колективного «Ми-образу», умовами належності до якого стають небадіужість до країни, психологічна залученість і «правильне» переживання колективного минулого. У статті звернено увагу на те, як дискурс офіційної преси фактично схилив до думки, що толерантність — це специфічна риса російського народу, а расове насильство погане не саме по собі як порушення прав людини, а як злочин проти національної традиції.

Завершує число добірка рецензій.

Андрій Портнов